

Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

Τόμ. 14, Αρ. 1 (2025)

Τεύχος 14

παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο

διεθνής περιοδική έκδοση παιδαγωγικών προβληματισμών

Θεματικός τόμος: Τεχνητή Νοημοσύνη και Εκπαίδευση
Προσεγγίσεις, Προκλήσεις και Προβληματισμοί

Επιμέλεια Τεύχους: Αλιβίζος (Λοΐζος) Σοφός
Απόστολος Κόστας
Δημήτρης Σπανός

Τεύχος, 14, 2025

Μετανεωτερικότητα, ψηφιακή μετάβαση και εξουσία: Η εκπαίδευση και η ταυτότητα στον 21ο αιώνα

Αλιβίζος (Λοΐζος) Σοφός

doi: [10.12681/revmata.43580](https://doi.org/10.12681/revmata.43580)

Copyright © 2025, Αλιβίζος (Λοΐζος) Σοφός

Άδεια χρήσης [##plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##](https://plugins.generic.pdfFrontPageGenerator.front.license.cc-by-nc-sa4##).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σοφός Α. (Λοΐζος). (2025). Μετανεωτερικότητα, ψηφιακή μετάβαση και εξουσία: Η εκπαίδευση και η ταυτότητα στον 21ο αιώνα. *Παιδαγωγικά ρεύματα στο Αιγαίο*, 14(1), 88–97. <https://doi.org/10.12681/revmata.43580>

Μετανεωτερικότητα, ψηφιακή μετάβαση και εξουσία: Η εκπαίδευση και η ταυτότητα στον 21ο αιώνα

Σοφός Αλιβίζος (Λοΐζος)¹
Isofos@aegean.gr

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη μετάβαση από τις στατικές και ιεραρχικές κοινωνικές δομές του παρελθόντος στη ρευστότητα της σύγχρονης, μετανεωτερικής κοινωνίας, εστιάζοντας στις επιπτώσεις που αυτή επιφέρει στην εξουσία, την εκπαίδευση και τη συγκρότηση της ταυτότητας. Μέσα από θεωρητικά εργαλεία των Bauman, Beck, Giddens, Castells και Zuboff, αναλύεται πώς η τεχνολογία, σήμερα ιδιαίτερα η τεχνητή νοημοσύνη, η ψηφιακή μετάβαση και ο επιτηρητικός καπιταλισμός αναδομούν τις μορφές εξουσίας και επιβάλλουν νέες μορφές κοινωνικού ελέγχου. Παράλληλα, αναδεικνύεται η κρίσιμη αποστολή της εκπαίδευσης ως χώρου αναστοχαστικής μάθησης, πολιτικής ενδυνάμωσης, σε ένα περιβάλλον ρευστότητας, αβεβαιότητας και ψηφιακού κατακερματισμού της ταυτότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Ρευστή νεωτερικότητα, ψηφιακή μετάβαση, εξουσία, επιτηρητικός καπιταλισμός, εκπαίδευση, ταυτότητα, αλγοριθμική διακυβέρνηση, κοινωνία του ρίσκου.

1. Εισαγωγή

Η ιστορική μετάβαση από τις προνεωτερικές, φεουδαρχικές κοινωνίες στις ρευστές, ψηφιοποιημένες κοινωνίες του 21ου αιώνα σηματοδοτεί μια βαθιά μεταβολή όχι μόνο στις δομές εξουσίας, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η γνώση, η ταυτότητα και η παιδεία. Ενώ στο παρελθόν η εξουσία είχε θεσμικό, χωρικό και ιεραρχικό χαρακτήρα, σήμερα εκφράζεται μέσα από διαδικτυακά συστήματα, τεχνολογικούς αλγόριθμους και την εμπορευματοποίηση της ανθρώπινης εμπειρίας. Η ψηφιακή μετάβαση δεν είναι απλώς τεχνολογική αλλαγή – αποτελεί βαθύ πολιτισμικό και ανθρωπολογικό ρήγμα. Στο νέο αυτό πλαίσιο, η εκπαίδευση καλείται να επανεπινοήσει τον ρόλο της, μεταβαίνοντας από τη μετάδοση σταθερών γνώσεων στην καλλιέργεια αναστοχαστικής σκέψης και δημοκρατικής παιδείας, ικανής να σταθεί απέναντι σε μορφές ήπιου ψηφιακού αυταρχισμού.

1.1. Μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα εργασία ακολουθεί θεωρητική και ερμηνευτική μεθοδολογική προσέγγιση, βασισμένη στη διεπιστημονική σύνθεση κοινωνιολογικών, φιλοσοφικών και παιδαγωγικών θεωριών. Στόχος είναι η ερμηνευτική κατανόηση των μεταβολών που επιφέρει η ρευστότητα της μετανεωτερικότητας και η ψηφιακή μετάβαση στις μορφές εξουσίας, ταυτότητας και εκπαίδευσης. Η ανάλυση στηρίζεται στη συγκριτική θεώρηση κλασικών θεωρητικών πλαισίων (Bauman, Beck, Giddens, Castells, Zuboff) και στη νοηματοδότηση των εννοιών υπό το πρίσμα της παιδαγωγικής επιστήμης. Η επιλογή αυτής της μεθοδολογίας επιτρέπει τη σύνδεση κοινωνιολογικής θεωρίας και εκπαιδευτικής πράξης, αναδεικνύοντας την εκπαίδευση ως χώρο κριτικής συνείδησης και ανθρωπιστικής αναστοχαστικότητας.

2. Από τη σταθερότητα της ιεραρχίας στη ρευστότητα της παγκοσμιοποίησης

Η ιστορική μετάβαση προς τη ρευστότητα των σύγχρονων κοινωνιών αποτυπώνεται μέσα από τη μετάβαση από τον θεοκρατικό, ιεραρχικό και στατικό κόσμο των προνεωτερικών κοινωνιών προς τη νεωτερική και, στη συνέχεια, μετανεωτερική δυναμική. Οι θεσμοί που προσέδιδαν σταθερότητα αντικαθίστανται σταδιακά από διαδικτυακές, αποκεντρωμένες και παγκοσμιοποιημένες δομές, όπου η εξουσία αποκτά ροϊκό χαρακτήρα. Ο άνθρωπος καλείται

¹ Καθηγητής, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

πλέον να αυτοπροσδιοριστεί μέσα από συνεχή αναστοχασμό και ανακατασκευή της ταυτότητάς του.

Κατά την ιστορική διαδρομή των ανθρώπινων κοινωνιών, η σταθερότητα δεν υπήρξε πάντοτε ζητούμενο, αν και για μεγάλες περιόδους, ήταν αυτονόητη συνθήκη. Κοινωνίες όπως η φεουδαρχική ή οι μοναρχίες της προνεωτερικής εποχής χαρακτηρίζονταν από θεσμική ακαμψία, κοινωνική ιεραρχία και πολιτισμική ομοιογένεια. Οι ρόλοι, οι αξίες και οι προσδοκίες ήταν δομημένα με σχεδόν τελετουργική ακινησία, και κάθε μορφή αλλαγής γινόταν με ρυθμούς που δύσκολα διέκρινε κανείς σε διάρκεια μιας γενιάς. Σ' αυτές τις κοινωνίες, η εξουσία είχε καθαρό έρεισμα: βρισκόταν στα χέρια θεοποιημένων μοναρχών, θεσμικά κατοχυρωμένων τάξεων και της Εκκλησίας. Η νομιμότητα της εξουσίας δεν προερχόταν από τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων, αλλά από την πίστη στην ιερότητα της τάξης – μια πίστη που η ίδια η παιδεία, η παράδοση και το θρησκευτικό αίσθημα φρόντιζαν να αναπαράγουν.

Οι τεχνολογικές εξελίξεις ήταν λιγιστές, ενώ η καινοτομία σπάνια, συχνά ύποπτη, και το μέλλον προβαλλόταν ως αιώνια επανάληψη του παρελθόντος. Οι άνθρωποι ζούσαν στον ρυθμό της γης, του θεού και του ηγεμόνα. Αυτή η σταθερότητα, όμως, δεν ήταν αποτέλεσμα κάποιας φυσικής αρμονίας: ήταν συχνά προϊόν κοινωνικής καταστολής, θεσμικής αναπαραγωγής της εξουσίας και περιορισμού των δυνατοτήτων του ανθρώπου να φανταστεί διαφορετικά τον κόσμο του.

Κατά τη *Νεωτερικότητα*, που αρχίζει μετά τον Μεσαίωνα (περίπου από τον 16ο αιώνα) και χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία ανάπτυξη της επιστήμης, της βιομηχανίας και της αστικής κοινωνίας, παρουσιάζεται διαφοροποίηση αναφορικά με τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας σε διαστάσεις της κοινωνίας. Η Νεωτερικότητα σηματοδοτεί τη ριζική στροφή της ανθρωπότητας προς την ορθολογική σκέψη και την πίστη στην πρόοδο, αποδεσμευόμενη από τη μεσαιωνική μεταφυσική εξήγηση του κόσμου. Στον πυρήνα της βρίσκεται η κυριαρχία της επιστήμης και της τεχνολογίας, ως τα μόνα αξιόπιστα μέσα για τη βελτίωση της ζωής και τον μετασχηματισμό της κοινωνίας. Επίσης είναι κεντρική η έννοια του αυτόνομου ατόμου, το οποίο είναι ελεύθερο να επιλέγει και υπεύθυνο για τη μοίρα του, αποδεσμευόμενο από τις παραδοσιακές συλλογικές ταυτότητες. Αυτή η εποχή συνοδεύτηκε από δομικές αλλαγές: αστικοποίηση, βιομηχανική ανάπτυξη και δημιουργία σύνθετων κοινωνιών που λειτουργούν με βάση τον καταμερισμό της εργασίας και τον ανταγωνισμό (αξιοκρατία). Η οργάνωση της κοινωνίας βασίζεται στην ανάπτυξη θεσμικών και γραφειοκρατικών δομών. Πρόκειται για εποχή ορθολογισμού, προόδου, ανθρωποκεντρισμού και πίστης στη δυνατότητα του ανθρώπου να ελέγξει τον κόσμο μέσω της γνώσης και της τεχνολογίας. Στη νεωτερικότητα, ο άνθρωπος πρεσβεύει: *«Είμαι αυτός που είμαι, γιατί η κοινωνία με αναγνωρίζει έτσι»*.

Η περίοδος που ακολουθεί, η *Μετανεωτερικότητα*, είναι η εποχή της αμφιβολίας, της ρευστότητας και της ακραίας ατομικότητας, όπου ο άνθρωπος αναζητά απεγνωσμένα νόημα και σταθερότητα σε έναν κόσμο χωρίς σταθερές και οικουμενικές αλήθειες. Εμφανίζεται ως η μεγάλη απάντηση και αμφισβήτηση στις αισιόδοξες βεβαιότητες της προηγούμενης εποχής. Μετά τα μέσα του 20ού αιώνα, οι «μεγάλες αφηγήσεις» της αναπόφευκτης προόδου και της απόλυτης λογικής χάνουν τη δύναμή τους, καθώς ο κόσμος αποδεικνύεται πολύ πιο περίπλοκος και αβέβαιος. Η ουσία της εποχής αυτής, όπως την περιέγραψε ο Zygmunt Bauman, είναι η ρευστότητα (liquid modernity). Αυτό σημαίνει ότι οι σταθερές δομές της ζωής —όπως οι παραδοσιακές αξίες, οι θεσμοί, ακόμα και οι ανθρώπινες σχέσεις— έχουν γίνει προσωρινές και μεταβλητές. Οι κοινωνικοί δεσμοί αποδυναμώνονται, και η ασφάλεια που προσέφεραν κάποτε η οικογένεια ή η κοινότητα, εκμηδενίζεται. Το άτομο, μέσα σε αυτό το διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, καλείται να διαμορφώνει συνεχώς την ταυτότητά του, προσαρμοζόμενο στις ταχύτερες αλλαγές της τεχνολογίας και της αγοράς. Η πολυφωνία των αξιών και η κυριαρχία της εικόνας εντείνουν την αίσθηση ότι τίποτα δεν μένει σταθερό. Στη μετανεωτερικότητα, ο άνθρωπος πρεσβεύει: *«Είμαι ό,τι επιλέγω να δείχνω και να ανακαλύπτω κάθε φορά»*.

3. Η μετανεωτερική κοινωνία και τα χαρακτηριστικά της

Μετανεωτερική κοινωνία ονομάζουμε το ιστορικο-κοινωνικό στάδιο που, σύμφωνα με πολλούς στοχαστές, διαδέχεται τη νεωτερικότητα, ένα στάδιο στο οποίο αμφισβητούνται οι «μεγάλες αφηγήσεις» (grand narratives) της προόδου, της λογικής και της επιστημονικής βεβαιότητας και κυριαρχούν η ρευστότητα, ο πλουραλισμός και η κατακερματισμένη εμπειρία. Ο όρος καθιερώθηκε κυρίως από τον Jean-François Lyotard (1979) και έκτοτε συζητήθηκε εκτενώς από κοινωνιολόγους όπως οι Zygmunt Bauman, Anthony Giddens, Ulrich Beck

Οι θεσμοί δεν θεωρούνται πια αιώνιοι ή αυτονόητοι, αλλά ανοιχτοί στην αλλαγή. Οι ταυτότητες δεν κληρονομούνται, ούτε σε σταθερές, θεσμικά κατοχυρωμένες δομές της κοινωνίας και σε σαφείς κανόνες που ορίζουν τη θέση του ατόμου μέσα στο κοινωνικό σύνολο, αλλά συγκροτούνται ενεργητικά από το άτομο. Για παράδειγμα, στον πολιτικό χώρο, ενώ ο νεωτερικός πολίτης συμμετέχει σε κόμμα και εκλογές, ο μετανεωτερικός «ψηφιακός πολίτης» συμμετέχει μέσα από hashtags, online petitions και παροδικά κινήματα, στα ΜΜΕ ενώ η εγκυρότητα προερχόταν από το επιστημονικό περιοδικό ή την εφημερίδα, στη μετανεωτερική εποχή, η αξιοπιστία αποδίδεται σε influencers, likes και ψηφιακές αφηγήσεις. Στην εκπαίδευση, ενώ το νεωτερικό σχολείο επικεντρώνεται σε ένα ενιαίο πρόγραμμα σπουδών και εξετάσεων, το μετανεωτερικό σχολείο ενθαρρύνει project-based μάθηση, διερεύνηση, συνεργατικά περιβάλλοντα και αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων εστιάζοντας στην πολλαπλή, αποκεντρωμένη και συχνά προσωποποιημένη μάθηση. Τα βασικά χαρακτηριστικά της μετανεωτερικής κοινωνίας είναι τα ακόλουθα:

Διαστάσεις	Τι αλλάζει στη μετανεωτερικότητα
Αμφισβήτηση των «μεγάλων αφηγήσεων»	Οι ολιστικές και γραμμικές ιστορίες (Διαφώτιση, Μαρξισμός, εθνικά έπη κ.λπ.) χάνουν το δεσμευτικό τους κύρος. Η γνώση γίνεται πολυφωνική και τοπική.
Ρευστότητα & παροδικότητα	Οι θεσμοί, οι ρόλοι και οι βιογραφικές διαδρομές παύουν να είναι σταθεροί· η καριέρα, οι σχέσεις, ακόμη και οι ταυτότητες επαναδιαπραγματεύονται συνεχώς.
Παγκόσμια απορρύθμιση	Η απεριόριστη ελευθερία του κεφαλαίου, η επικράτηση του αγοραίου ανταγωνισμού και η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας αποδυναμώνουν τις δομές κοινωνικής ασφάλειας. Οι πολίτες νιώθουν εκτεθειμένοι στις δυνάμεις της αγοράς και της αβεβαιότητας
Κατάρρευση των κοινωνικών δικτύων προστασίας	Παραδοσιακές μορφές κοινωνικής συνοχής, όπως η γειτονιά, η οικογένεια και οι διαπροσωπικές σχέσεις, χάνουν τη σταθερότητά τους. Η κοινωνική ζωή γίνεται πιο ατομικιστική και περιστασιακή.
Κατακερματισμός ταυτότητας	Το άτομο αποκτά πολλαπλές, προσωρινές ταυτότητες, οι οποίες αλλάζουν ανάλογα με το πλαίσιο, τον ρόλο ή την κοινότητα στην οποία συμμετέχει. Επίσης διαμορφώνει πολλαπλές, ενίοτε αντικρουόμενες, ταυτότητες (φυλή, φύλο, lifestyle) αντί να διαθέτει μία κεντρική «ουσία».
Υπερπραγματικότητα & προσομοίωση	Τα μέσα (τηλεόραση, ψηφιακό δίκτυο) δημιουργούν «simulacra»: σημεία που δεν παραπέμπουν πια σε κάποιο «πραγματικό»—η εμπειρία συχνά γίνεται μεσολαβημένη εικόνα.
Κυριαρχία κατανάλωσης & αισθητικοποίηση	Η σύγχρονη οικονομία ωθεί τα άτομα να εκφράζονται κυρίως μέσα από κατανάλωση εμπορευμάτων, εμπειριών και συμβόλων. Η πόλη μετατρέπεται σε «τοπίο θεάματος»

Διαστάσεις	Τι αλλάζει στη μετανεωτερικότητα
Τεχνο-παγκοσμιοποίηση & δικτύωση	Ψηφιακά δίκτυα, ροές πληροφοριών και κεφαλαίου καταργούν σύνορα. Ο «χρόνος-χώρος» συμπυκνώνεται, γεννώντας έναν παγκόσμιο αλλά άνισο καπιταλισμό
Κοινωνία κινδύνου	Νέοι, παγκόσμιοι κίνδυνοι (κλιματική κρίση, βιοτεχνολογία, κυβερνοασφάλεια) καθιστούν το μέλλον αβέβαιο. Οι κίνδυνοι δεν είναι πια «φυσικοί» αλλά «κατασκευασμένοι» από την ίδια τη νεωτερική πρόοδο.
Εξατομίκευση & αυτοστοχαστικότητα	Το άτομο καλείται να «επινοεί» βιογραφία μέσα από διαρκή επιλογή. Το Εγώ γίνεται «πρότζεκτ» που οφείλει να ανανεώνεται με αυτοβελτίωση, wellness, social media.
Πολιτισμικός πλουραλισμός & υβριδισμός	Οι μεταποικιακές φωνές συνδιαμορφώνουν ένα πεδίο όπου κανένας κώδικας δεν θεωρείται απόλυτος.
Αβεβαιότητα γνώσης & «fake news»	Η υπερπληθώρα πληροφορίας και η κατάρρευση αυθεντίας δημιουργούν ζήτημα αξιοπιστίας. Η «αλήθεια» γίνεται θέμα συναγωνισμού αφηγήσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, τίποτα δεν είναι πλέον αυτονόητο. Η οικογένεια, το φύλο, η εργασία, η θρησκευτική πίστη, ακόμα και η έννοια του εαυτού, παύουν να θεωρούνται σταθερές δομές και αναδεικνύονται σε πεδία επιλογής και διαπραγμάτευσης. Ο άνθρωπος καλείται να οικοδομήσει τη δική του ταυτότητα, να επινοήσει το βιογραφικό του σχέδιο και να διαμορφώσει ενεργά τις σχέσεις του με τους άλλους και τον κόσμο.

Η αποκοπή από την παράδοση, λοιπόν, δεν σημαίνει μόνο απελευθέρωση από παλαιούς περιορισμούς· συνεπάγεται και την ανάληψη ευθύνης για τη δόμηση του νοήματος της ζωής. Η Μετανεωτερικότητα, με αυτόν τον τρόπο, δημιουργεί μια κοινωνία "σε κατάσταση διαρκούς γίνεσθαι", όπου ο χρόνος κυλά όχι για να επαναλάβει, αλλά για να μετασηματίσει. Και σε αυτή την ανοιχτότητα βρίσκεται ταυτόχρονα η δυναμική της χειραφέτησης και το υπαρξιακό άγχος της αβεβαιότητας. Η σημερινή, μεταβιομηχανική ή μετανεωτερική κοινωνία δεν είναι απλώς γρήγορη ή τεχνολογικά εξελιγμένη, είναι ρευστή, ασύλληπτα ευμετάβλητη. Σε έναν τέτοιο κόσμο, η έννοια της "σταδιοδρομίας" ή της "πατρίδας" δεν έχει την ίδια πυκνότητα που είχε σε προηγούμενους αιώνες. Οι κοινωνίες δεν είναι πλέον χωροθετημένες με τον τρόπο που ήταν οι πόλεις-κράτη ή τα φέουδα, είναι διαδικτυακά ενωμένες, με όρους πληροφορίας, χρηματοροών και πολιτισμικών ανταλλαγών. Η εξουσία και η παραγωγή δεν συγκεντρώνονται πια σε εθνικά κέντρα, αλλά σε παγκόσμια, αποκεντρωμένα ψηφιακά δίκτυα. Η οικονομία δεν εξαρτάται από το έδαφος, αλλά από το ψηφιακό οικοσύστημα, η πολιτική δεν καθορίζεται αποκλειστικά από το κοινοβούλιο αλλά από τις πλατφόρμες, τα δεδομένα και την ταχύτητα πληροφόρησης. Η παγκοσμιοποίηση – τόσο ως οικονομικό όσο και ως πολιτισμικό φαινόμενο – αποσταθεροποιεί το κράτος-έθνος, μεταφέρει την εξουσία σε υπερεθνικούς δρώντες και ενισχύει την ασυμμετρία μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου.

Η ιστορική μετάβαση προς την ψηφιακή παγκοσμιότητα είναι ένα πέρασμα από μια καθετοποιημένη σταθερότητα εξουσίας σε μια οριζόντια αστάθεια ταχυτήτων. Από τον κόσμο των στέρεων βεβαιοτήτων στον κόσμο των ρευστών δυνατοτήτων. Η πρόκληση σήμερα δεν είναι απλώς να ελέγξουμε την αλλαγή, αλλά να διατηρήσουμε τον ανθρώπινο προσανατολισμό μέσα σε αυτήν.

Διαστάσεις	Προ νεωτερικές κοινωνίες	Νεωτερική/Μετανεωτερική εποχή
Μορφή εξουσίας	Ιεραρχική, θεοκρατική	Εκπροσώπηση, δίκτυα, αγορές
Ρυθμός αλλαγής	Αργός, σχεδόν ανύπαρκτος	Ταχύτατος, συνεχής
Κοινωνική κινητικότητα	Ελάχιστη	Υψηλή αλλά ασταθής
Τεχνολογία	Στατική	Επαναστατική και αποσταθεροποιητική
Οικονομία	Τοπική, αγροτική	Παγκόσμια, άυλη, μεταβλητή
Εδαφική σταθερότητα	Καθορισμένη και διαρκής	Δυναμική, ρευστή
Ταυτότητα και αξίες	Σταθερές, κληρονομημένες	Ρευστές, διαπραγματεύσιμες

4. Ρευστότητα, υπαρξιακή αποσταθεροποίηση και νέες μορφές εξουσίας

Η έννοια της «ρευστής νεωτερικότητας» κατά τη Μετανεωτερικότητα (Bauman, 2000), αναδεικνύει την αποσύνθεση των θεσμικών, κοινωνικών και πολιτισμικών σταθερών που χαρακτήριζαν τη μοντέρνα εποχή (είναι εξίσου σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η ρευστότητα δεν περιορίζεται στο επίπεδο των κοινωνικών δομών). Για παράδειγμα κατά την νεωτερικότητα σε θεσμούς όπως η οικογένεια, το σχολείο, το κράτος, η εργασία και η Εκκλησία, που προσφέρουν σταθερότητα και προβλεψιμότητα, ο άνθρωπος γνωρίζει ποιος είναι και ποια είναι η θέση του μέσα από τους ρόλους που αυτοί οι θεσμοί ορίζουν. Ο ρόλος του πατέρα, του εργαζόμενου, του πολίτη ή του μαθητή καθορίζεται από κοινωνικές προσδοκίες και πρότυπα.

Κατά τη μετανεωτερικότητα, οι ταυτότητες και οι κοινωνικοί ρόλοι δεν βασίζονται πλέον σε σταθερούς θεσμούς ή σε κοινωνικά προκαθορισμένες θέσεις, αλλά διαμορφώνονται μέσα σε ένα ρευστό, ασταθές και διαρκώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Οι παραδοσιακές μορφές κοινωνικής οργάνωσης — όπως η οικογένεια, η εργασία ή η κοινότητα — αποδυναμώνονται, με αποτέλεσμα οι άνθρωποι να καλούνται να ανασυνθέτουν συνεχώς τον εαυτό τους ανάλογα με τις περιστάσεις. Για παράδειγμα ένας νέος εκπαιδευτικός σήμερα μπορεί να εργάζεται σε διαφορετικά σχολεία, να συμμετέχει σε ευρωπαϊκά προγράμματα, να δημιουργεί διαδικτυακό περιεχόμενο και να προβάλλει το έργο του στα κοινωνικά δίκτυα. Η ταυτότητά του δεν είναι πλέον σταθερή αλλά πολλαπλή — συνδυάζει ρόλους όπως δάσκαλος, δημιουργός ψηφιακών τεχνουργημάτων, επιμορφωτής και influencer.

Η επίδραση των νέων συνθηκών επεκτείνεται και στο υπαρξιακό πεδίο, προκαλώντας βαθιές μετατοπίσεις στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα βιώνουν τον εαυτό τους και τον κόσμο. Η ρευστότητα στη θεωρία του Bauman αφορά κυρίως τις δομές της κοινωνικής ζωής, όπως την εργασία, την οικονομία, τους θεσμούς, τις κοινωνικές σχέσεις, την καταναλωτική κουλτούρα, και την ταυτότητα ως κοινωνική κατασκευή. Η έμφαση είναι στη μετατόπιση από τη σταθερότητα των θεσμών και των ρόλων προς την αβεβαιότητα, τη ρευστότητα και τη συνεχή μεταβολή.

Η υπαρξιακή ρευστότητα περιγράφει την αβεβαιότητα, τη ρευστότητα και την προσωρινότητα που χαρακτηρίζουν πλέον την ανθρώπινη ταυτότητα και την εσωτερική ζωή. Στον σύγχρονο κόσμο, ο εαυτός δεν βιώνεται ως σταθερός και συνεκτικός, αλλά ως διαρκές έργο επιτέλεσης και προσαρμογής, συχνά μέσα από ετερόφωτες και αντιφατικές επιταγές. Το άτομο καλείται να επινοεί συνεχώς τον εαυτό του, να αυτοπαρουσιάζεται δημόσια – ιδιαίτερα στον ψηφιακό χώρο – και να ανταποκρίνεται σε αδιάκοπες απαιτήσεις αυτοβελτίωσης, επιτυχίας και ευελιξίας. Αυτό το βάρος της «συνεχούς επινόησης» προκαλεί συχνά άγχος, κόπωση, και κρίση

νοήματος. Με άλλα λόγια η υπαρξιακή ρευστότητα αφορά την αδυναμία του υποκειμένου να σταθεροποιήσει ένα εσωτερικό νόημα, έναν σκοπό, μια αφήγηση ζωής. Παράλληλα συνδέεται με υπαρξιακή αβεβαιότητα, διαρκή αναζήτηση ταυτότητας, αστάθεια του εαυτού. Εκφράζεται με συχνά αισθήματα κενού, άγχους, ψυχικής κόπωσης, κρίσης νοήματος, και τάσεις απομόνωσης ή υπερδιέγερσης και ενισχύεται από την πολλαπλότητα ταυτοτήτων που επιβάλλει ο ψηφιακός κόσμος: το "ποιοι είμαστε" γίνεται ένα προσωρινό, επιτελεστικό έργο, παρά μια σταθερή αυτοκατανόηση.

Η υπαρξιακή ρευστότητα είναι συνεπώς ο βιωματικός καθρέφτης της κοινωνικής ρευστότητας. Όταν οι θεσμοί χάνουν τη σταθερότητά τους και οι συλλογικές αφηγήσεις διαλύονται, το υποκείμενο παραμένει μόνο με την ελευθερία της επιλογής, αλλά χωρίς τις απαραίτητες πολιτισμικές ή ηθικές σταθερές που θα του επιτρέψουν να νοηματοδοτήσει τη ζωή του. Ο εαυτός γίνεται ένα «κοροεσμένο υποκείμενο», χαμένο μέσα σε πληθώρα φωνών, προσδοκιών και ταυτοτήτων που ανταγωνίζονται μεταξύ τους.

Η ψυχολογική και ηθική απορρύθμιση που προκύπτει από αυτήν την κατάσταση δεν είναι τυχαία. Αντικατοπτρίζει τις δομικές αντιφάσεις της ύστερης νεωτερικότητας: η ελευθερία μετατρέπεται σε βάρος, η επιλογή σε πίεση, η πολυπλοκότητα σε εξουθένωση.

Ο Beck αναφέρεται στην «κοινωνία κινδύνου» και στην «κοινωνία της εξάντλησης», όπου η πίεση για αυτοπραγμάτωση και διαρκή επιτυχία συνθλίβει την ψυχική ανθεκτικότητα των ανθρώπων. Ο σύγχρονος άνθρωπος είναι «το άτομο με δική του ευθύνη για την αποτυχία του». Αυτό έχει βαθιές ψυχολογικές συνέπειες, όπως άγχος, κατάθλιψη και burnout, που σχετίζονται συχνά με την πίεση αυτοπραγμάτωσης σε ένα περιβάλλον ασταθές, καθώς η αίσθηση συλλογικότητας υποχωρεί, γιατί οι κοινωνικές σχέσεις γίνονται πιο επιφανειακές, πιο εφήμερες, και η ταυτότητα δεν θεμελιώνεται, αλλά συντίθεται εκ νέου κάθε φορά, όπως σε ένα προφίλ κοινωνικού δικτύου.

Έννοια	Επίκεντρο	Επίπεδο ανάλυσης	Παράδειγμα
Ρευστότητα (Bauman)	Κοινωνικές δομές και ρόλοι	Μακρο-κοινωνιολογικό	Εργασία χωρίς μονιμότητα, εφήμερες σχέσεις
Υπαρξιακή ρευστότητα	Εσωτερικό βίωμα, εαυτός	Μικρο-υπαρξιακό/ψυχολογικό	Κρίση ταυτότητας, απώλεια νοήματος, άγχος αυτοπροσδιορισμού

Η Zuboff² εισάγει την έννοια του *επιτηρητικού καπιταλισμού*, για να περιγράψει έναν νέο τύπο καπιταλιστικού συστήματος, που δεν βασίζεται πλέον κυρίως στην παραγωγή ή την εργασία, αλλά στην απόσπαση, ανάλυση και εμπορευματοποίηση των προσωπικών δεδομένων των ανθρώπων.

Ο επιτηρητικός καπιταλισμός: Ο επιτηρητικός καπιταλισμός είναι ένα οικονομικό σύστημα που αντλεί κέρδος από την επιτήρηση και την πρόβλεψη της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οι μεγάλες ψηφιακές πλατφόρμες (όπως Google, Facebook, Amazon, TikTok κ.ά.) συλλέγουν τεράστιο όγκο δεδομένων για τις συνήθειες, τις προτιμήσεις, τις κινήσεις και τις σχέσεις των χρηστών, και τα χρησιμοποιούν όχι απλώς για να τους παρέχουν καλύτερες υπηρεσίες, αλλά για να προβλέψουν τι θα κάνουν οι άνθρωποι στο μέλλον, με υψηλό βαθμό ακρίβειας, να καθοδηγήσουν ή και να επηρεάσουν τη συμπεριφορά τους, προκειμένου να ευνοηθεί κάποια εμπορική ή πολιτική σκοπιμότητα, να πουλήσουν αυτά τα «προβλέψιμα μοτίβα» σε τρίτους – π.χ. διαφημιστές, πολιτικά κόμματα, εταιρείες τεχνολογίας.

Οι πλατφόρμες χρησιμοποιούν υποπροϊόντα της ψηφιακής μας ζωής – ό,τι κάνουμε online και, ολοένα και περισσότερο, offline – και τα μετατρέπουν σε αυτό που αποκαλεί behavioral surplus

² https://en.wikipedia.org/wiki/Shoshana_Zuboff

(πλεόνασμα συμπεριφοράς): δεδομένα που δεν είναι απαραίτητα για τη λειτουργία της υπηρεσίας, αλλά έχουν εμπορική αξία. Για παράδειγμα, όταν ψάχνουμε στο Google έναν γιατρό, η πληροφορία για το τι ψάξαμε χρησιμοποιείται για να βελτιωθεί η μηχανή αναζήτησης. Όμως το «πότε», «πώς», «πόσες φορές», με τι άλλο συνδυάστηκε, πού βρισκόμασταν όταν το ψάξαμε, τι είδαμε μετά – όλα αυτά δεν χρειάζονται για να εξυπηρετηθούμε, αλλά χρησιμοποιούνται για να διαμορφώσουν το ψηφιακό προφίλ μας και να μας προβάλλουν στοχευμένα αποτελέσματα.

Ο επιτηρητικός καπιταλισμός, δεν συναλλάσσεται με τον καταναλωτή ως ισότιμο, αλλά τον μετατρέπει σε πηγή δεδομένων, δεν ενημερώνει ξεκάθαρα για το τι συλλέγει και τι κάνει με τα δεδομένα του χρήστη, δεν βασίζεται στην παραγωγή προϊόντων, αλλά στη δημιουργία προβλέψιμων και "κατευθυνόμενων" συμπεριφορών, με αποτέλεσμα να μετατρέπει την ανθρώπινη εμπειρία σε πρώτη ύλη για εμπορική εκμετάλλευση, χωρίς ρητή συναίνεση. Καταληκτικά, είναι ένα σύστημα όπου η ανθρώπινη εμπειρία μετατρέπεται σε δεδομένα και τα δεδομένα μετατρέπονται σε εμπορεύσιμη προβλεψιμότητα – όλα με στόχο την κερδοφορία. Στο πλαίσιο αυτό, η ψηφιακή μετάβαση δεν ενισχύει μόνο την πληροφορία: μεταμορφώνει την πολιτική, τη δημοκρατία, την ίδια τη σκέψη. Στο παρελθόν, η εξουσία είχε σαφή πρόσωπα: βασιλείς, στρατηγούς, κυβερνήτες. Η λογοδοσία ήταν έστω θεωρητικά δυνατή. Σήμερα, η εξουσία δεν είναι απλώς απρόσωπη· είναι αόρατη, διασκορπισμένη και αυτοματοποιημένη. Η άνοδος της αλγοριθμικής εξουσίας, κατά την Zuboff, σημαίνει ότι σημαντικές πτυχές της ζωής μας – επιλογές, αγορές, αποφάσεις – καθορίζονται από αλγόριθμους που δεν κατανοούμε και δεν ελέγχουμε, καθώς 1. πλατφόρμες όπως το Google, το Facebook και το Amazon συλλέγουν, προβλέπουν και διαμορφώνουν τις συμπεριφορές μας, 2. οι αποφάσεις για εργασία, κοινωνικές σχέσεις, ακόμα και πολιτική ενημέρωση, διηθούνται από αλγόριθμους που βασίζονται στη λογική της κερδοφορίας και όχι του δημοσίου συμφέροντος, 3. η εξουσία δεν εδράζεται πια στον νόμο, αλλά στην ψηφιακή πλατφορμοποίηση της καθημερινότητας.

Έννοια	Περιγραφή
Surveillance Capitalism	Οικονομικό σύστημα που εξαρτάται από την εκμετάλλευση των προσωπικών δεδομένων για εμπορικό όφελος.
Behavioral Surplus	Τα δεδομένα συμπεριφοράς που δεν είναι απαραίτητα για την υπηρεσία, αλλά αξιοποιούνται εμπορικά.
Prediction Products	Προϊόντα πρόβλεψης ανθρώπινης συμπεριφοράς που πωλούνται στην αγορά δεδομένων.
Instrumentarian Power	Μορφή εξουσίας που στοχεύει στον έλεγχο της συμπεριφοράς χωρίς καταναγκασμό, μέσω δεδομένων και αλγορίθμων.
Ubiquitous Computing	Η διάχυτη τεχνολογία που παρακολουθεί τους ανθρώπους παντού (smartphones, συσκευές, έξυπνες πόλεις κ.ά.).

Πρόκειται για μια μορφή εξουσίας που δεν επιβάλλει άμεσα, αλλά διαμορφώνει συνθήκες εθελοντικής συμμόρφωσης, δηλαδή ένα έμμεσο ή ήπιο ολοκληρωτισμό της κατανάλωσης, των δεδομένων και της διάχυσης επιθυμιών. Ο πολίτης δεν περιορίζεται: χειραγωγείται μέσω των ιδίων του των επιλογών.

5. Η εκπαίδευση στην εποχή της ψηφιακής μετάβασης

Η εκπαίδευση, ιστορικά μηχανισμός σταθερότητας και κοινωνικής αναπαραγωγής, βρίσκεται σήμερα σε κρίσιμο σταυροδρόμι. Οφείλει να μετασχηματιστεί σε χώρο καλλιέργειας αναστοχασμού, κριτικής παιδείας και γνωστικής ανθεκτικότητας. Η τεχνητή νοημοσύνη και η ψηφιακή τεχνολογία λειτουργούν ως επιταχυντές ρευστότητας, αναδιαμορφώνοντας την ταυτότητα του μαθητή και του εκπαιδευτικού. Ο κριτικός ψηφιακός γραμματισμός, η κατανόηση των αλγοριθμικών φίλτρων και η επίγνωση των μορφών ψηφιακής χειραγώγησης

αποτελούν βασικούς πυλώνες μιας εκπαίδευσης ικανής να σταθεί απέναντι στη νέα αλγοριθμική εξουσία.

Η εκπαίδευση υπήρξε πάντοτε μηχανισμός κοινωνικής σταθερότητας: αναπαρήγαγε αξίες, ρόλους και μορφές εξουσίας. Στις προνεωτερικές και νεωτερικές κοινωνίες εκπαίδευση σήμαινε ένταξη στο ήδη δεδομένο – ένας κόσμος χωρίς ερωτήματα, όπου η «γνώση» ήταν αποθέωση της αυθεντίας και όχι διαδικασία αναστοχασμού.

Στον αντίποδα, η σύγχρονη εκπαίδευση λειτουργεί σε ένα περιβάλλον συνεχούς μεταβολής. Δεν καλείται πια να εκπαιδεύσει πολίτες για έναν σταθερό κόσμο, αλλά να προετοιμάσει ανθρώπους για έναν απρόβλεπτο και ασύμμετρο ορίζοντα. Οι τεχνολογίες, τα επαγγέλματα, οι πολιτικές και η ίδια η έννοια της γνώσης μετασχηματίζονται διαρκώς. Σύμφωνα με τον Giddens, η μοντέρνα κοινωνία είναι «κοινωνία σε κίνηση», και η εκπαίδευση καλείται να μάθει στους ανθρώπους όχι τι να σκεφτούν, αλλά πώς να στέκονται μέσα στην αβεβαιότητα. Αυτό σημαίνει πως 1. η διαθεματικότητα και η κριτική σκέψη αντικαθιστούν τη στείρα απομνημόνευση, 2. η έννοια της διά βίου μάθησης δεν είναι πολυτέλεια αλλά αναγκαιότητα, 3. οι εκπαιδευτικοί ρόλοι μετατρέπονται από πομπούς σε εμπνευστές της αναστοχαστικής μάθησης, 4. οι δεξιότητες που αναζητούνται είναι πλέον μεταγνωστικές, π.χ. ευελιξία, επικοινωνία, διαχείριση αβεβαιότητας, τεχνολογική προσαρμοστικότητα. Ωστόσο, η εκπαίδευση συχνά λειτουργεί με αναχρονιστικά πρότυπα, αδυνατώντας να συμβαδίσει με το περιβάλλον για το οποίο υποτίθεται ότι προετοιμάζει τους μαθητές. Αυτό δημιουργεί κρίση νοήματος, τόσο στο σχολείο όσο και στην ευρύτερη κοινωνική αποστολή του.

Ενδιαφέρον είναι ότι η ψηφιακή μετάβαση, ιδιαίτερα οι νέες δυνατότητες που φέρει η τεχνητή νοημοσύνη λειτουργεί ως επιταχυντής της ρευστότητας. Η ψηφιακή τεχνολογία δεν είναι μόνο εργαλείο, επίσης δεν αποτελεί απλώς τεχνολογικό φαινόμενο, αλλά είναι μηχανισμός παραγωγής πραγματικότητας, ρυθμιστής συμπεριφοράς. Συνιστά βαθύ κοινωνικό και πολιτισμικό μετασχηματισμό (Kron & Sofos 2002: Σοφός & Kron 2010). Οι τρόποι με τους οποίους πραγματοποιείται η μετάβαση από τις σταθερές δομές του παρελθόντος στη ρευστή και ψηφιοποιημένη κοινωνία του σήμερα μετασχηματίζουν α) τη φύση της εξουσίας, β) την αποστολή της εκπαίδευσης, και γ) τη συγκρότηση της ταυτότητας της. Η εκπαίδευση, στον νέο αυτό κόσμο, βρίσκεται σε κρίσιμο σταυροδρόμι. Από τη μία, καλείται να εξοπλίσει τους μαθητές με ψηφιακές δεξιότητες. Από την άλλη, οφείλει να μην περιοριστεί σε τεχνικές γνώσεις.

Η ψηφιακή επάρκεια δεν είναι μόνο η ικανότητα χρήσης εργαλείων. Είναι η κριτική κατανόηση του πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούν αυτά τα εργαλεία. Χρειάζεται μεταξύ άλλων 1. κριτικό γραμματισμό στα μέσα (media literacy), 2. κατανόηση των αλγοριθμικών φίλτρων, 3. επίγνωση των κινδύνων της παραπληροφόρησης και της ψηφιακής χειραγώγησης, 4. ικανότητα ρύθμισης του εαυτού στον ψηφιακό χώρο και χρόνο (Σοφός 2015). Η εκπαίδευση, όπως προειδοποιεί ο Beck, πρέπει να λειτουργεί ως χώρος επιμέλειας του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία του ρίσκου. Αλλιώς κινδυνεύει να γίνει απλός μηχανισμός τεχνολογικής συμμόρφωσης.

Χαρακτηριστικά της εποχής αυτής είναι η ψηφιακή ταυτότητα και η ψυχολογία του κατακερματισμένου εαυτού, καθώς, ο μαθητής και ο εκπαιδευτικός συγκροτούν πολλαπλές και μεταβαλλόμενες ταυτότητες ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο δρουν. Δεν έχουν στατικές ταυτότητες, και καλούνται να τις επινοήσουν διαρκώς. Η ψηφιακή μετάβαση ενισχύει αυτό το φαινόμενο. Το προφίλ στα κοινωνικά δίκτυα, η ψηφιακή αυτοπαρουσίαση, οι διαρκείς συγκρίσεις με "ψηφιακούς άλλους" διαμορφώνουν έναν απρόβλεπτο ψυχικό χάρτη. Ο μαθητής εμφανίζεται διαφορετικός στην τάξη, διαφορετικός στα κοινωνικά δίκτυα και διαφορετικός στις διαδικτυακές πλατφόρμες μάθησης, προσαρμόζοντας κάθε φορά τη συμπεριφορά και την παρουσία του. Αντίστοιχα, ο εκπαιδευτικός λειτουργεί ως παιδαγωγός, εμπνευστής, δημιουργός ψηφιακού περιεχομένου και δημόσιο πρόσωπο στο διαδίκτυο. Αυτή η συνεχής εναλλαγή ρόλων οδηγεί στη διαμόρφωση μιας ψηφιακής, κατακερματισμένης ταυτότητας, που εκφράζει

τη ρευστότητα και την αβεβαιότητα της μετανεωτερικής εποχής. Όπως υποστηρίζει ο Bauman, στη «ρευστή νεωτερικότητα» ο εαυτός δεν έχει σταθερά όρια αλλά ανακατασκευάζεται διαρκώς, ενώ η Turkle (2011) σημειώνει ότι οι άνθρωποι «είναι συνεχώς συνδεδεμένοι, αλλά ολοένα πιο μόνοι», καθώς η ψηφιακή επικοινωνία ενισχύει την πολλαπλότητα αλλά αποδυναμώνει το βάθος των σχέσεων.

Οι συμμετέχοντες στο εκπαιδευτικό πλαίσιο καλούνται να είναι "παρόν" κατά την ψηφιακή μετάβασή, να αυτοσχεδιάζουν, να ενημερώνονται, να προβάλλουν και να επιμελούνται το ψηφιακό brand και την παρουσία του εαυτού του. Μέσα σε αυτή την ψηφιακή έκθεση, πολλοί βιώνουν άγχος, αποπροσανατολισμό και κρίση νοήματος. Η ταυτότητα παύει να είναι πυξίδα και γίνεται φόρτος.

Καθώς η εποχή που ζούμε δεν χαρακτηρίζεται απλώς από ταχύτητα, αλλά από δομική ρευστότητα, η εκπαίδευση καλείται να παρέχει πυξίδες νοήματος, οι κοινωνίες να ανακαλύψουν νέες μορφές συνύπαρξης, και οι άνθρωποι να φέρουν το βάρος της προσωπικής και συλλογικής αναζήτησης σταθερότητας. Το στοίχημα δεν είναι να επιστρέψουμε στη στατικότητα του παρελθόντος, αλλά να αντιμετωπίσουμε τη ρευστότητα με συνείδηση, παιδεία και δημιουργική ανθεκτικότητα.

Η ανάγκη για νέες σταθερές – κοινότητες, αξίες, σχέσεις εμπιστοσύνης – καθίσταται σήμερα πιο επείγουσα από ποτέ. Αλλά για να χτιστούν, χρειάζεται ένα νέο πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο που να συμβιβάζει την ελευθερία με την κοινότητα, την τεχνολογία με την ανθρώπινη διάσταση.

6. Συμπεράσματα

Η μελέτη της σύγχρονης εποχής μέσα από το πρίσμα της μετανεωτερικότητας, της ψηφιακής μετάβασης και των μετασχηματισμών της εξουσίας, οδηγεί σε ορισμένα κρίσιμα και πολυδιάστατα συμπεράσματα για το ρόλο της εκπαίδευσης και την ανθρώπινη ύπαρξη στο νέο ιστορικό πλαίσιο.

Η εξουσία στη μετανεωτερική εποχή απομακρύνεται από την κλασική της θεσμική μορφή. Δεν εντοπίζεται πλέον αποκλειστικά στο κράτος, στην αγορά ή στην ηγεσία, αλλά αποκτά ένα διάχυτο, αλγοριθμικό και άυλο χαρακτήρα. Με εργαλεία τους ψηφιακούς αλγορίθμους, τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης και την εμπορευματοποίηση των προσωπικών δεδομένων, η εξουσία λειτουργεί υπόγεια, με τη μορφή ήπιου ελέγχου και επιρροής, όπως ακριβώς περιγράφεται στο έργο της Shoshana Zuboff για τον επιτηρητικό καπιταλισμό. Η εξουσία πλέον δεν επιβάλλεται, αλλά δομεί το πεδίο του δυνατού, διαμορφώνοντας τις επιθυμίες, τις επιλογές και τις αντιλήψεις των υποκειμένων χωρίς να γίνεται αντιληπτή ως εξουσία.

Παράλληλα, η ταυτότητα δεν συγκροτείται πλέον σταθερά και γραμμικά, αλλά κατακερματίζεται και ανασυντίθεται συνεχώς. Οι ψηφιακοί χώροι, οι κοινωνικές συγκρίσεις και η υπερέκθεση προκαλούν ένα είδος ψηφιακής κόπωσης και υπαρξιακής αστάθειας. Ο Bauman μας υπενθυμίζει ότι σε μια ρευστή κοινωνία, το άτομο είναι υποχρεωμένο να αυτοσχεδιάζει συνεχώς – να "κατασκευάζει" την ταυτότητά του ως έργο εν εξελίξει, χωρίς εγγυήσεις, χωρίς συνεκτικότητα, χωρίς κέντρο. Η ελευθερία επιλογής μετατρέπεται σε βάρος, και η έλλειψη νοήματος караδοκει πίσω από την παντοδυναμία της "ατομικής ευθύνης".

Σε αυτό το ρευστό και αβέβαιο πλαίσιο, η εκπαίδευση καλείται να μετασχηματιστεί ριζικά. Δεν επαρκεί πλέον η μετάδοση γνώσεων ή η καλλιέργεια δεξιοτήτων με σκοπό την αγορά εργασίας. Η εκπαίδευση οφείλει να γίνει χώρος πολιτικής ενδυνάμωσης, ηθικού στοχασμού και συλλογικής επίγνωσης. Όπως διακηρύσσει ο Beck, μέσα στην κοινωνία του ρίσκου η εκπαίδευση πρέπει να λειτουργεί ως "χώρος επιμέλειας του ανθρώπινου" – δηλαδή ως πεδίο όπου καλλιεργείται η ενσυναίσθηση, η κριτική ικανότητα, η ικανότητα αναστοχασμού των

κοινωνικών τεχνολογικών εξελίξεων και η προετοιμασία για την αντιμετώπιση υπαρξιακών και κοινωνικών αβεβαιοτήτων.

Ιδιαίτερα στο πλαίσιο της ψηφιακής μετάβασης, η εκπαίδευση καλείται όχι μόνο να ενισχύσει τις τεχνικές ψηφιακές δεξιότητες των πολιτών, αλλά και να διαμορφώσει κριτικά ψηφιακά υποκείμενα. Πολίτες που θα είναι σε θέση να ερμηνεύουν τους μηχανισμούς της αλγοριθμικής εξουσίας, να κατανοούν τις συνέπειες της ψηφιακής επιτήρησης και να υπερασπίζονται τα ψηφιακά τους δικαιώματα. Η ψηφιακή παιδεία, όπως αναδεικνύεται μέσα από το έργο της Zuboff, δεν είναι απλώς ένα εργαλείο προσαρμογής στην αγορά, αλλά ένας όρος πολιτικής ελευθερίας και ηθικής αυτονομίας.

Τέλος, γίνεται σαφές ότι η εκπαίδευση πρέπει να μετατραπεί σε πεδίο δημοκρατικού στοχασμού. Πρέπει να λειτουργεί ως δημόσιος χώρος αντίστασης στη μαζική αδιαφορία, στον τεχνολογικό ντετερμινισμό και στην πολιτισμική αποσύνθεση. Να προσφέρει στους μαθητές και στους εκπαιδευτικούς το δικαίωμα να επανεπινοούν το νόημα της κοινότητας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας σε μια εποχή όπου όλα είναι δυνητικά αλλά τίποτα δεν είναι σταθερό.

Η ρευστότητα της εποχής μας δεν είναι μόνο απειλή· είναι και πρόκληση. Κι αν η εξουσία μεταμορφώνεται, αν η ταυτότητα αποσταθεροποιείται, τότε η εκπαίδευση πρέπει να γίνει το εργαστήριο ενός νέου πολιτισμού – ενός πολιτισμού ευθύνης, διαλόγου και ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2015). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Muenchen: Suhrkamp.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Giddens, A. (1995). *Folgen der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Kron, F., Sofos, A. (2003). *Mediendidaktik –Neuen Medien in Lehr- und Lernprozessen“*. München: Ernst Reinhardt-Verlag als UTB.
- Σοφός, Α. Kron, F. (2010). *Αποδοτική Διδασκαλία με τη Χρήση Μέσων. Από τα προσωπικά και πρωτογενή στα τεταρτογενή και ψηφιακά Μέσα*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Σοφός, Α. (2015). *Σχεδιάζοντας σενάρια διδασκαλίας για την πρακτική άσκηση των φοιτητών. Ολιστικό μοντέλο διερευνητικής και στοχαστικής πρακτικής για την ενίσχυση του ψηφιακού γραμματισμού στο πλαίσιο της μεντορείας*. Αθήνα: Γρηγόρης
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York, NY: Basic Books.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: PublicAffairs.

Η εργασία υποστηρίχθηκε από περιορισμένη χρήση του ChatGPT (OpenAI) ως εργαλείου αναζήτησης και γλωσσικής υποστήριξης. Όλες οι πληροφορίες επεξεργάστηκαν και ελέγχθηκαν από τον συγγραφέα.